

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése

X. rész

„ismert a testétől megfosztott lélek fázékonysága”

Wirth Imre: – Azt beszéltek meg, hogy két kötetről lesz szó, a 2001-es A letakart óra és a 2004-es Üdvözlégy, utazás című művekről. Utóbbi, ami nálam van, egy Rába Györgynek dedikált kötet, a PIM könyvtárából.

Takács Zsuzsa: – Szóba került már a Rábával való barátságunk és halálának története, illetve az utolsó, tanú nélküli telefonhívása, bár ki tudja, nem voltak-e tanúink, amikor azt hitte, hogy az óra délutáni – és nem hajnali – fél négyet mutat, mivel „ismert a testétől megfosztott lélek fázékonysága, ruhát kívánna” magára, „a tűzhely lángjánál szeretne melegedni”.¹ Akkoriban készültek a Kertész Imre-levelekből származó idézet-/mottóversek is. ’89-ben küldte Szigligetről a levelet, amelyben a későbbiekben mottóvá váló sor áll: „A holdsarló fenn van az égen, de még nincs mellette a kalapács”. A helyzet azonban mára sajnos megváltozott. Akármilyen történik is velünk manapság, a rendszerváltás néhány percgig tartó mámorára csak a levélrészletben örök.

– A K. I. leveleire címet viselő vers később meg is jelent a Jelenkor 2020. márciusi lapszámában.

– Eszembe jutott még Rába Györggyel kapcsolatban valami. A halála előtt nem sokkal idősothtonba került, és még csak külön szobája sem volt ennek az életidegen és súlyosan érzékeny, megbántott és melegszívű költőnek. Lényegében megszűnt a kapcsolata a külvilággal. Nehezített a helyzetén, hogy tudtuk, előtte nem szabad lazán, kötetlenül vagy felelőtlenül beszélni, ő rögtön korigál. Az Újholddal is feszült viszonyban volt. Rábát Nemes Nagy Ágnes másodrendű költőnek tekintette. Rábához visszakerült Ágnes bántó megjegyzése és frissen megjelent, dedikált kötetét felbontatlanul visszaküldte, a könyvet azonban megvette, és minden szakmai fórumon elragadtatottan beszélt róla.

– Úgy tudom, íróbarátai aztán enyhítettek méltatlan magányján, és kihozták az otthonból. De ejtsünk szót a történelemről is: 2001. szeptember 11., New York. 2004. május 1., csatlakozás az Európai Unióhoz, majd a népszavazás a határon túli magyarok kedvezményes honosításáról (és a kórházak privatizálásáról). Hol volt Zsuzsa ebben a mátrixban?

– 2000-ben felmondtam az egyetemen, és másnap már boldogan nekiültem a prózaírásnak. Akkor fogtam bele A megtévesztő külsejű vendég történeteibe, a szenvedélyes szerelemről szóló vagy éppen kísértettörténetekbe illő históriákról szóló könyvbe, ahogy Lator László írja a könyv fülében.² Nemcsak kísértettörténetek vannak azonban a novelláskötetben, hanem bensőséges vallomások is. Köztük kamasz lányomnak, Annának szóló, kétségbeesett beszámoló a reményvesztett helyzetemről – úgy, ahogyan ő, mármint Anna, sosem láthatta. Az ő szeretetének visszanyerésére való szüntelen vágyódásom, kísérleteim kudarca. Íróként azonban – a prózában való gondolkodásra való áttérésemnek

¹ Honvágy, in: Üdvözlégy, utazás!

² A megtévesztő külsejű vendég. Önéletrajzaim, Magvető, 2012.

köszönhetően – valósággal újjászülettem. Az Unióhoz való csatlakozás hihetetlen öröm volt számomra is. A népszavazás eredményét pedig egyszerűen szégyenként éltem meg.

Legfőbb magánmegpróbáltatásom az akkoriban készülő gyűjteményes verseskötetem levonatának elolvasása volt. Elolvastam, és – röviden – elborzadtam felette. Morcsányi Gézának köszönhetem, hogy akkori új verseim kötetbe foglalva külön megjelenhettek, nem kellett a gyűjteményes kötet keretébe süllyesztenem a vékony kis verseskötetet. Bodor Béla, akkori szakértőm a DIA-nál azt írta az *Üdvözlégy, utazásról*, hogy a költő nyelvének komolyságával „korunk egyik legmegrendítőbb” kötetét alkotta meg. Vagy hogy „költészete csak a magyar irodalom legnagyobbjaiéhoz mérhető”.

– *Itt egy kicsit időzzünk el, ha lehet. Azt mondja Zsuzsa, hogy „újrakezdte az életét”. Milyen képet őriz magában az addigi életéről, az egyetemi tanítással telt évtizedekről?*

– Nem hittem volna, hogy fiatal felnőttkoromtól kezdve szakmámtól, végzettségemtől ennyire távoli területen dolgozom majd negyven éven keresztül a Közgázon. Hogy apám harminc évvel korábbi generációjának tapasztalatait élem át én is a munkahelyemen. Hasonló időket, csak más típusú, de egymásra épülő diktatúrákban. A lényeg azonban az, hogy mihelyt felmondtam az állásomat, felszabadultam. Nekiláttam a novelláknak, majd széles jókedvemben a kacagató és véres *Sóbálvány* egyes darabjait kezdtem írni. Havi rendszerességgel először az *Élet és Irodalom* közölte, aztán 2017-ben a fenti címen a Magvetőnél önálló novelláskötet lett belőle. Ezekben a tárcákban írok háttorzongató munkahelyi, továbbá kórházi tapasztalataimról. Az egyes darabok elbeszélője azonban nem mindig magam vagyok, hanem például tanárkollégám, Fülei-Szántó Endre,³ aki 1948-ban „hófehér porcelánnadrágban, kezében sétabottal a Tattersallra tartó huszonkét éves ficsúrok könnyed és nyegle járásával épp hazafelé tartott a Galamb utcában található Alliance Française nyelvorájáról, amikor két járókelő odaugrott hozzá, és egy Pobjedába tuszkolta”.⁴ Mit mondjak a Rákosi-rendszer abszurd történetéről? Hogy azzal vádolják majd, hogy a franciák kémje? Hogy hosszú évekre börtönbe zárják, számtalanszor megverik? Páratlan humora ennek dacára is kitart, később mindenféle nyelvvizsgabizottságban elnököl, akkor is, ha egy kukkot sem ért a szóban forgó nyelvekből, például üzbégből. A börtönben tanul meg spanyolul is. (Mindeközben német szakon végzett intézetigazgatónk akkor is tolmácsot kért, ha német vendégei érkeztek.)

– *Ez utóbbi helyzet maga a hrabali abszurd... Ahogy abszurd helyzetet rögzít Bodor Béla is abban a 2007-es pályaképbén, ami a DIA archívumában olvasható: „Takács Zsuzsa munkásságának fogadtatása hasonlóan alakult, mint Mátyás Iváné az 1960–70-es években: elejétől fogva tartózkodóan elismerő volt, valódi jelentőségét azonban hosszú évtizedekig nem ismerte fel a kritika.”⁵ Ezt hogyan fogadta Zsuzsa, egyetértett vele?*

– Boldogan olvastam Bodor megállapítását. Kihúztam magam. Mátyást mindig szívesen olvastam. Az 1970-es *Előadók, társszerzők* című kötete nemcsak szívderítő leletmentés volt. Emléktörédek a véget érni nem akaró, látszólag örökidőből, a kezdetben véres, később vérpecsétetes ötvenes-hatvanas évekből. Az apám generációjával csaknem egyidős kollégáim életéből.

³ Fülei-Szántó Endre (1924–1995) nyelvész. 1948-ban kémkedés hamis vádjával tartóztatták le, 1956-ig a váci börtönben raboskodott. A Rajk-per számos vádlottjával, a spanyol polgárháború veteránjaival töltötte együtt büntetését – Fülei-Szántó tőlük tanult meg spanyolul. Szabadulása után hat évig segédmunkásként dolgozott. 1962-ben került a Közgáz nyelvi intézetébe, ahol 1981-ig tanított német, spanyol, francia és angol nyelvet. 1982-től haláláig a pécsi Janus Pannónius Tudományegyetemen oktatott. Itt az ő nevéhez fűződik többek között, hogy a kilencvenes évek elején megszervezte a spanyol tanszékét és szakot.

⁴ A Nagy Világszínház, in: *A sóbálvány*.

⁵ https://konyvtar.dia.hu/xhtml/_szakirodalom/takacs_bodor_takacs_zsuzsa_koltoi_palyakepe.xhtml

– Bodor Bélát hogy ismerte meg Zsuzsa?

– Személyes ismeretségünk a látogatásával kezdődött. Fölvívott, hogy följönne, nagy, szakadozott bőrtáskájában az összes megjelent könyvem, a rólam írt elemzések, recenziók, még a doktori disszertációm teljes anyaga is ott volt. „Egek Ura!”, kérdeztem tőle, „mindig ilyen tömött akatáskával jár?” „Csak, ha magához jövök.” Nevetett. Ő úgy gondolja, tette hozzá, elolvas mindent tőlem, és akkor megírja a monográfiáját. „Weöres és maga”, írta, „kettőjükhez csak a teljes életmű ismeretében lehet közelíteni”. Halálosan komolyan gondolhatta, bele is akarta írni *A szent profán* című, rólam szóló monográfiájába. Közben azonban rákos lett. Az orvosa figyelmeztette, hogy hamarosan meg fog halni. Két hetet kért a monográfia befejezésére. Nem kapta meg.

Megrendülök ma is, hogy egy olvasómnak, költőtársamnak, elemzőmnek annyira fontos volt valaha, amit írok, hogy földi élete utolsó két hetét írásaimmal töltötte volna. Minderről én is csak a Turczi István szerkesztette *Parnasszus*-ban megjelent Bodor monográfia-részletből tudok,⁶ és a Múcsarnokban rendezett esten elhangzott Bodor Béla-bemutatóból. Biztos voltam benne, hogy előbb-utóbb elkészül maga a monográfia, hogy Béla kérésére Széký János – Béla jegyzetei alapján – befejezi a könyvet. Sajnos azonban tudtommal nem jutott hozzá a kéziratához.⁷

Ugyanígy hálát érzek az általam soha meg nem ismert Viola Fischerová⁸ költő iránt, akinek kezdeményezésére a prágai Károly Egyetem szerzői estet szervezett nekem. Máig tartó hálám csodálatos fordítónak, Lucie Szymanowskának, aki lefordította és *Zakázanyj jazyk* (Tiltott nyelv) címen összeállította cseh válogatott kötetemet.⁹ A reptérre érkezésemkor tudtam meg a fogadásomra érkező irodalmártól, Petr Borkovectól, hogy az érkezésem előtti héten meghalt Viola Fischerová. Gyászom kifejezésére, egy dedikációt kérő Prágában tanuló helybeli magyar diáknak – aki gyerekként, a magyaroknak a Cseh-medencébe való kitelepítésekor került Prágába – Zsuzsa Takácsova néven írtam alá a rövid ajánlást. A nevem ugyanis így állt a cseh kötet címlapján. Szerettem volna, ha a prágai magyar egyetemista érzi, hogy én is kisebbségi vagyok. Verseim nem csehül vagy magyarul, hanem csak az általam beszélt titkos versnyelven szólnak.

– *Döbbenetes történet. Újra és újra szembesülve Zsuzsa megretentségének mélységeivel mindig 2004-be tévedek vissza, mint valami szimbolikus középpontba, amikor visszavette az összegyűjtött verseit...*

– Ahogy mondtam, tényleg örülök, hogy nem jelent meg a tervezett *Összes versek*, amely az addigi költői életművem foglalta volna össze. Egy délután felhívott a szerkesztőségéből egy ügyintéző. „Zsuzsa, átnéztem a levonatot”, mondta és hirtelen elhallgatott. Azt hittem, hogy valami ájult dicséret következik, de nem, hanem ítélethirdetés: „borzalmas, hogy te ilyen sötétben látod a világot”. Igazat adtam neki. Azon nyomban eldöntöttem, hogy elálló a megjelentetésétől. Morcsányi Géza hallatlan nagylelkűséggel hozzájárult, hogy csak egy vékony kötetnyi, kizárólag új verseket tartalmazó könyv jelenjen meg. Benne sötétség és fény-bejárta világom vázlata, amelyben Isten létezésére, illetve nem létezésének evidenciájára próbálok választ kapni. Felhívtam tehát Gézát, és azt mondtam, hogy úgy látom, az ügyintézőnek igaza van. És természetesen a kiadó minden fölösleges

⁶ „Fénylik nekik az elsötétített éjszaka...” – Nyílt és belső terek Takács Zsuzsa képi világában. *Parnasszus*, 2009. tavasz.

⁷ A szövegfájlokat tartalmazó mappa végül Széký Jánoshoz került, aki 2023 szeptemberében elküldte a másolatát, amit átadtam a DIA-nak, így remélhetőleg hozzáférhető lesz a monográfia. (W. I.)

⁸ Viola Fischerová (1935–2010) cseh költő, fordító, 1968–1994 között emigrációban élt Bazelban, majd Münchenben.

⁹ *Zakázanyj jazyk*, Opus, 2009.

többletköltségét fedezem. Meglepődött. Kaptam tőle két hét döntési időt. „Mindez hisztéria”, mondta, és hogy „el fog múlni, két hét múlva beszéljünk megint”.

Az adott időpontban fölhívtam. Most is úgy gondolom, mint két héttel azelőtt, mondtam neki. Nagyon kérem, hogy ne legyen gyűjteményes kötetem. Lezárásként és magyarázatként az *Egy kapszula* című versemet idézem. „Van ám bennem valami veszélyes, / valami anyag. Ami egy légmentesen lezárt / apró kapszulában közlekedik, / az erek útjain, nagyon is tartok tőle. / Teret kíván magának, tágasságot / és egyértelműséget. Falait szüntelen / áttörni akarja, azt kívánja, hogy lássák, / mire képes. Mint egy fiatal test, / meztelen találkozásra vár.”¹⁰ Mindegy is azonban, hogy melyik kötetemről van szó. Az elragadtatás, a hevesség és önmagam láttatásának vágya kezdettől jellemez. Ahogyan apámat is jellemezte, amikor élete végén megírta *Tanúként szóltam* címen visszaemlékezéseit majd 200 gépelt oldalon. Egy példányt a családra bízott, egyet pedig a Széchényi Könyvtárnak adott át megőrzésre. A családi példány az öcsém halála után elveszett a náluk fölhalmozott rengeteg kézirat és könyv között. A megőrzésre az OSZK-nak átadott példány talán még kitart egy raktár polcán.¹¹

De nem tehetek szemrehányást senkinek emiatt. A birtokomban levő Pilinszky-verskéziratokat például sehol sem találok. Bízom benne, hogy halálom előtt az utolsó előtti pillanatban előkerülnek búvóhelyükről. Édesanyám írásos rövid levelére is csak mostanában találtam rá egy bőrtárca titkos rekeszében. Frissen szakítottunk éppen Kertész Imrével, anyám átjött egy kis beszélgetésre Zuglóból, de előtte elküldött egy kis sétára, hogy „mosolyogjon a szemem, ha hazaérek”. Meglepetésemre és bánatomra nem volt már nálunk, amikor hazaértem, hagyott viszont egy rövid levelet a szőnyegen. „Várlak”, írta, és „nagyon szeretlek”. Ha reménytelennek érzem a helyzetemet, az ő levélbe foglalt ígéretekre gondolok.

– *Mindig meglep, ahogy a történetei egyszerre élnek gyász munkaként, a veszteséghez köthető és az emlékezet előhívásaként, ahogy a nyomába ered a veszteségnek és kalandba bonyolítja.*

– Apropó, kaland. Jó húsz évvel ezelőtt Vámos Miklós meghívott az Alexandra könyvesházba egy beszélgetésre. Fél órával beszélgetésünk kezdete előtt leültünk az irodába, hogy megismerkedjünk. Szóba került az akkoriban annyira divatos kérdés, hogy ki milyen jegyben született. Én a Nyilas jegyében születtem, mint annyi hozzám közel álló író. Vörösmarty, Babits, Pilinszky, Petri, Blake, a nálam talán tíz évvel fiatalabb Rakovszky Zsuzsa. A Nyilasok egyik jellemzője, hogy szélhámósok, ebből következően én is az vagyok, mondtam a beszélgetésünkkor. „Ezt kötve hiszem”, ellenkezett Vámos. (Az említett nevek védelmében azért elsorolom a jó tulajdonságaikat is. Nem mintha nem tartanám tréfának az egészet. Egyszóval: nagylelkűek, nagystílűek, szavatartók.)

Szeretnék azonban bizonyítékot hozni saját kalandor mivoltomra. A gyerekekkel rendszeresen Csopakon nyaraltunk az egyetem által bérelt szakszervezeti szálláson. Első utunk a partra vezetett általában, szerettem volna két kiló sárgabarackot vásárolni, hogy befőzzek, és reggelente bőségesen dzsemmezhesünk. A zöldséges azonban már szedte volna a sátorfáját. Megkérdeztem tőle, hogy kérhetnék-e még kétkilónyi sárgabarackot. „Kérni kérhet, de nem kap. Már elrakodunk”, válaszolta. „Nem baj”, feleltem jéghidegen. „De ha késve jön a rendelésbe, vagy előbb érkezik, biztosan nem vizsgálom meg”. Döbent csend. „Maga az új doktornő?”, kérdezte elhűlve az árus, és a szívéhez kapott. Komoran, sajnálkozva bólintottam. Az árus már vette is elő barackjait, aprólékos gonddal kiválogatta a legszebbeket. „Hamarosan jövök a doktornőhöz”, kiáltotta utánam még, „már nagyon vártuk, hogy megérkezzen”. Mondanom sem kell, nem láttuk többé egymást. Akár késve, akár időben jött a nem létező rendelésbe.

¹⁰ Egy kapszula, in: *Üdvözlégy, utazás!*

¹¹ A gépiratot 1979-ben adta át az OSZK-nak Takács József. A *Tanúként szóltam, emlékek esszéiben* című szöveg ma is hozzáférhető. (W. I.)

– *Mintha itt is a gyerekkori mintázat ismétlődne, az a történet, amikor a barátnőjével viccből koszorút rendeltek. De az érdekelne még Zsuzsa hogyan került a Jelenkor Kiadótól a Magvetőhöz?*

– Az 1998-as *Bűnök számbavétele* még jelenkoros kötet volt. Úgy történt a váltás, hogy a pécsi kiadó anyagilag rosszul állt, s mindenképp szabadulni akart költő szerzőitől. Rakovszky átment a *Magvető*höz. A Könyvhét forgatagában döntöttem el, hogy én is a *Magvetőt* keresem meg kiadásra váró verseskötetemmel. Bejelentkeztem a *Magvető* igazgatójánál, aki egy műfordító kollégámnak dicsérte Pessoa-fordításaimat vagy a verseimet. Hát van kiadó, ahol szeretik a költőket? Ahol nem azzal kezdik, hogy kész ráfizetés verset kiadni?

– *El-elhangzik ilyesmi, de azt nem gondoltam volna, hogy Zsuzsa esetében is megtörtént.*

– Nem ellenem szólt egy-egy ilyen megjegyzés. Ez volt a szomorú valóság. Az olvasás a lélek fényűzése. Nem volt és egyre kevésbé van rá piaci igény. Márpedig én szomjan haltam volna versírás és -fordítás nélkül. Ha már idehoztam a műfordítást is, hadd említsem meg Pessoa-t, aki különböző nevek alatt publikálta verseit. Balvégzetemre én a kiadói osztozkodás folyamán a bukolikus énje, Ricardo Reis verseit kaptam meg. Nem a kábító-szerfogyasztó modern ember, a lehetőségei mámorában tobzódó, a saját nevén publikáló költő zseniális „saját” verseit. Egyetlen hosszabb formajátékokkal teli darabot fordítottam, azt is csak azért, mert a fordításra felkért költő túl nehéznek találta a formát. (Pessoa bedrogozva épp a Csatornát átszelő hajón hánykolódott, és épp a túlsúfolt 2-es metróról szálltam le az Astoriánál, amikor eszembe jutott a megoldás.)

– *A Jelenkor felé nem volt kellemetlen ez a váltás?*

– A *Jelenkor* Kiadó tényleg bajban volt. Megkérdeztem Rakovszkytól, ő hogyan került át a *Magvető*höz. Azt mondta, hogy egyszerűen átvitte a kéziratot, és azonnal szerződtek vele. Kivételes szerencsémnek érzem, hogy ez történt velem is. Mára már Schmal Alexa hosszú évek óta a szerkesztőm, a *Magvető* régi-új igazgatója, Dávid Anna szintén a szívébe fogadott. Pintér József lett a csodálatos borítótervező-grafikusom. Hálás vagyok mindannyiuknak, még az ügyintézőnek is, mert nélküle nem jelenhetett volna meg a 2018-as *Vak Remény*. Akkor jött csak el az ideje, hogy a teljes kiadás megjelenjen. De itt most a két kötetről együtt beszélünk, ugye?

– *Igen. Csak szokás szerint, de szerintem ilyen az emlékezet természete, csapongunk.*

– És visszatérünk, ahogyan időnként én magam is egy-egy jóval korábbi versemhez, mert a vers otthonát keresi, de néha, csak előzetes megjelenésétől függetlenül egy későbbi kötetben talál haza. A *Vak Remény* élén is egy régi vers áll.¹² De ide kívánczik – újra és újra visszatérek hozzá – a gyengék és testükben-lelkükben szegények költőjének, Assisi Szent Ferencnek szóló versem is. „Üdvözlégy, utazás, egy kivilágított, / téli villamoson. Üdvözlégy, sötét, / délelőtti Nap. Sehová sem néző / égitest, pillantásod ma nem / nyugszik meg rajtunk. / Fivérünk: sár az ormótlan cipőkön, / nővérünk: gumiszőnyeg ráncai. / Ha van megindult tekintet / a fekete tükörben – a miénk az. / Ha van szív bátor – a miénk.”

– *Ezzel be is léptünk Zsuzsa legbensőbb terébe. Nyilván a lineáris olvasat miatt is összefüggőnek éreztem a két kötetet. Számomra már A letakart óra is jelentős elmozdulás, amit az Üdvözlégy, utazás! beteljesít. Leginkább abban érzektem, amit Zsuzsa már szóba hozott, hogy a szinte naplószerű személyesség és az érzelmek határhelyzetekig vitt jelenléte más költői alapállás felé nyit teret. Hogy emlékezik vissza Zsuzsa, mi volt a vezérfonál, a hívószó, hogy ilyen kötetkompozíciót találjon ki?*

– Szerettem volna egy mindenek ellenére bizakodó, ha lehet, Isten létezését feltételező kötetet összeállítani. Túl sokáig voltam fiatal. Naponta úsztam, tanítottam, jöttem-mentem. Rengeteg szerelmes verset írtam. Ma már fiatal felnőtt unokáim vannak, és mind

¹² A (vak)remény, in: *Üdvözlégy, utazás!*, majd: *A Vak Remény*.

a hárman a szakértőim. A legnagyobb Kata, aki grafikus, akinek a számítógép kezes bárányként engedelmeskedik, Ábel a jövőendő szociológus, vele etikai kérdésekről beszélgetünk, Gáspár filozófiát tanul szintén az ELTE-n; ír, és remélem, nem hagyja abba sem a filozófiát, sem az írást.

Rengeteget tanulok történelmi tapasztalataimból is. Fájóan aktuálisnak tartom *A letakart óra* kötetben megjelent két trójai falóról szóló verset is.¹³ Nem érzem a fatákolmányremekben a reptülni, szárnyalni akarást, de boldoggá tesz, hogy Imre érzi. A vers azé, aki befogadja. Betolnak egy falovat az ostromlott városba, kikészülődnek a ló hasába rejtőzött harcosok, és az éjszaka leple alatt megszállják a várost. Én a forradalom vérbe fojtása óta a reteszek szüntelen nyikorgását hallom. „Mi volt ez? Lábak csosszanása? / Kés csusszanása? Elsuttogott jelszó, / első jajszó? A csapóajtó csattan. / A katonák talpig vasban / a napvilágra kiszállnak.”¹⁴

– *Közéről érint a nézőpontváltásnak, a más dimenzióba helyeződésnek ez a mozzanata. Az érzékiség, a vágyképek változása szörnyű veszteség is lehet. Zsuzsánál azt tapasztalom, hogy az eddigi behelyezkedést, amelyben a figyelemnek, a vendégségnek, a látogatónak a szimbólumai jelennek meg, perspektívaaváltás követi, ami a Királyi napban van benne, hogy „most mintha nagyítón át néznénk a szabad szemmel láthatatlan fűrge földön csúszkáló lényeket”.¹⁵ Valami olyasmi tűnik elő, amit eddig a vágyképek erőteljes álomvilága elfedett.*

A másik réteg, amiről Zsuzsa beszél, a világ összeomlása A letakart órában inkább csak búvópataként van jelen, sokkal inkább a megdöbbenést érzékelem, ami lehet, hogy az én megdöbbenésem. A másként látás erős nyomokat hagy a versben. „Ha úgy nézem, élek, ha úgy, halott vagyok.” „Attól félek, hogy van feltámadás, a szeretők újra élnek és ott folytatják, ahol abbahagyták”.¹⁶ Vagy a Sirályok című vers, ami átvezet az Üdvözlégy, utazás!-ba. Mintha ott lenne a kapu, ahol be tudunk lépni: „És ahogyan lenni szokott, amikor végső / kétségbeesés kerülget valakit, / jelentéssel ruház fel egy-egy szokatlan / eseményt, én is jelet láttam ebben”, és ott folytatódik, hogy „sűrű felhőjük / láttán bizakodás fogott el, utazások / jutottak az eszembe, megbeszélések, / előadások a víjjogástól hangos / vízparti városokban”. És ugyanúgy folytatja ezt a sort, a harmadik A letakart óra című versben, „hogy nem hiszem el, hogy meghalok”.¹⁷

– Egy mondatot fűzhetek ehhez a régi vershez, a *Sirályok*hoz? Anyám a Rákos-patak partján lakott egy lakótelepen, kijártam hozzá hetente egyszer, ilyenkor elmentünk sétálni a Rákos-patakhoz, hívnom sem kellett a sirályokat, megjelentek azonnal. Tengerparti utazásaimra gondoltam sétánk közben. Az olasz és spanyol, portugáliai, mexikói, USA-béli tengerközeli sirályhangokra. Ma egyre inkább ragaszkodom a halottaimmal közös emlékekhez. Volt nemrég egy sötét álomom. Úgy gondoltam, hogy nem írom meg, mert elviselhetetlen maga a gondolat is, hogy beszéljek róla. Aztán egy napsütéses őszi délelőtti séta közben rájöttem, hogy akárcsak egy régebbi beszélgetésünkben elmesélt gyerekkori emlékem (álom?), ez is csapdába ejtett. Nem az történt, amire emlékszem. Azaz, hogy kitelepítésre ítélt rokonaink hozzánk menekítették a zongorájukat. Amikor tétre egy szobába húzódtunk össze mind az öten, és ezen a bizonyos zongorán játszott a Fibich¹⁸ egyik darabját apám könyvtáros-kolléganője. Megkérdeztem a nővéretem, hogy vajon emlékszik-e a (Mándy-)novellába illő éjszakai jelenetre. „Hogy emlékezhetnék”, kérdezte, „hiszen sosem volt zongoránk, mindig másutt gyakoroltam”. S akkor rájöttem, hogy neki van igaza. Az elhallgatandó, jó egy hete látott álom pedig szintén tévedésen alapszik. Egy a szomszédban lakó, velem egykorú sétapartnerem szokása szerint minden halvány, bi-

¹³ *A trójai faló állhatatossága, illetve A trójai faló szépsége.*

¹⁴ *A trójai faló szépsége.*

¹⁵ Királyi nap, in: *A letakart óra.*

¹⁶ Búcsúzni jöttem, mondtam, in: *A letakart óra.*

¹⁷ *A letakart óra* kötet mindhárom ciklusában szerepel egy azonos című vers.

¹⁸ Zdeněk Fibich (1850–1900) cseh zeneszerző.

zalomra okot adó megjegyzésemet nevetségesnek, alaptalannak nevezte, és meg akart győzni (vagy valóban meg is győzött arról), hogy egyre reménytelenebb a helyzetem. A rákövetkező éjszaka, az ébredés előtti pillanatokban éles sikoltást hallottam, majd tompa puffanás zaját. Toll Piroska (micsoda Kosztolányi tollára méltó név!), a harmadik emeleten lakó reménytelenül csúnya, mosolytalan vénkisasszony épp átvette magát a függőfolyosó rácsán, és elterült az udvar keramitkockáin. Mindnyájan kirohantunk. Ott álltunk szedett-vedett éjszakai hálórúháinkban a ház lakói, az éjszaka tanúi. Közvetlenül a háború után történt mindez, öt-hat éves lehettem, és egészen biztos, hogy nem láttam semmit az egészből, csak később hallottam róla. A szüleim semmiképp sem engedték volna, hogy mi gyerekek éjnek idején csak úgy kirohanjunk a folyosóra bámészkodni. Maguk sem álltak volna a bámészkodók közé. Mi történt tehát? Nyilván később értesültem a történetekről.¹⁹

– *Mintha egy apokrif megváltástörténet lenne. A reménytelenség terhét Toll Piroska, egy régi emlék veszi át, és az álomban az élő helyett ő zuhan újra a mélybe. Az álommunka – az „elmaradt” öngyilkosság – Zsuzsa kötetelgondolásait idézi: íveljen a kompozíció a megrázkódtatástól a katarzis felé.*

– Pontosan ez történhetett.

(A *Jelenkor*ban közölt beszélgetéseink itt megszakadnak, de 2024-ben a Könyvhétén megjelenik a Magvető Kiadónál a szövegek könyvvé szerkesztett változata, a zárófejezetekkel együtt.)

---

¹⁹ Toll Piroska, in: *A megtévesztő külsejű vendég*.